

**वैचारिक वातावरणातून व्यक्तीमत्वाची जडणघडण**

**\* डॉ. साहेबराव राऊसाहेब चव्हाण**

\*च.ह. चौधरी कला, श.गो.पटेल वाणिज्य व बा.भ.जा.पटेल विज्ञान महाविद्यालय तळोदा जि. नंदुरबार- ४२५४१३

आपल्या सभोवताली असणाऱ्या किंवा घडणाऱ्या परिस्थितीला वातावरण असे म्हणतात. आपण ज्या वातावरणात राहतो. ज्या ठिकाणी आपण आपले जीवन अधिक काळ व्यतीत करतो. त्या परिस्थितीचा त्या वातावरणाचा आपल्या जीवनमानावर अनुकूल किंवा प्रतिकूल परिणाम होत असतो. आपल्या जीवनाची जडणघडण त्याप्रमाणे बनत असते. आपल्या आजूबाजूच्या व्यक्तीचे वागणे, बोलणे व वावरणे त्यांचे संस्कार आपल्या वागणुकीत रुजत जात असतात. आपल्या आजूबाजूच्या लोकांवर देखील आपल्या वागण्या-बोलण्याची पध्दत ठरत असते. त्यातून आपले जीवन फुलत असते. आपण प्रत्येक व्यक्तीकडून काहीनाकाही गोष्टी सतत शिकत असतो. त्याच्या शब्दांचा मारा आपल्या कानावर सतत होत राहिल्याने आपल्या संस्कारात देखील विविध गोष्टींचा समावेश होतो. आपल्या सभोवतालच्या व्यक्ती अधिक चांगल्या संस्कारक्षम, चांगल्या विचारसरणीच्या, कार्यकुशल, अभ्यासू, अनुभवी, हुशार असतील तर त्यांच्याकडून खूप चांगल्या प्रकारच्या नवनविन गोष्टी शिकायला मिळत असतात. त्यासाठी आपल्या सभोवताली नेहमी चांगल्या विचाराच्या लोकांचा संपर्क राहिला तर आपले व्यक्तीमत्व अधिक दर्जेदार बनत असते. आपण कोणत्या व्यक्तींच्या संपर्कात राहतो. कुणाशी सुसंवाद साधतो ते देखील यासाठीच महत्वाचे असते. आपल्याला चांगल्या गोष्टी शिकायला आत्मसात करायला वेळ लागतो. त्यात बराच कालावधी जातो. कालांतराने आपल्याला सवयी लागतात.

**Copyright © 2023 The Author(s):** This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited

आपण आपल्या आयुष्यातील सर्वाधिक काळ आपल्या कुटुंबातील व्यक्तींमध्ये घालवत असतो. त्यामुळेच आपल्या कुटुंबातील लोकांच्या वागण्या व बोलण्याची पध्दती, धार्मिकता, संस्कारक्षमता याचा देखील अधिक प्रमाणात प्रभाव व्यक्तीमत्वावर होतो. आपला स्वभाव रागीट, गोड, दयाळू, कडक यासारख्या वृत्तीचा त्याप्रमाणेच बनत जातो. कुटुंबातील व्यक्तींच्या जास्तीत जास्त प्रमाणात आपला नियमित संपर्क येत असल्याने त्यांच्याकडून जास्तीत जास्त

गोष्टी आपल्या वागणुकीत येतात. कुटुंबातील व्यक्ती आपल्याशी व इतरांशी कशा पध्दतीने व्यवहार करतात. त्यांच्या बोलण्या वागण्याच्या पध्दतीचे निरीक्षण केले जाते. चांगले – वाईट संस्कार त्यातून आत्मसात केले जातात. जीवन जगताना विविध गोष्टीची जाणीव देखील त्यातून होत असते. घरची शिकवण हि आपल्या आयुष्याची प्रदीर्घ शिदोरी असते. व्यक्तीच्या जिवंतपणी त्याच बरोबर मेल्यानंतर देखील त्याचे वागण्या व बोलण्यातील संस्कार नेहमी

स्मरणात राहतात. आपले शरीर सदृढ होण्यासाठी ज्याप्रमाणे चांगल्या प्रकारचा पोष्टिक व सकस आहार, व्यायाम इ. ची आवश्यकता असते. त्याप्रमाणेच आपले वैचारिक जीवन जडणघडणीसाठी चांगल्या वैचारिक संस्काराची गरज राहते. त्यामुळेच 'जीवन किती वर्ष जगला यापेक्षा जीवन कसे जगला' याला अधिक महत्व असते.

मनुष्य हा अनुकरणशील प्राणी आहे. आपल्या अवतीभवती कोणत्या गोष्टी घडत आहे त्या कानाने ऐकू येतात व डोळ्यांनी पाहिल्या जातात. त्याचा परिणाम म्हणून त्या घडणाऱ्या गोष्टींचे आपोआप अनुकरण केले जात असते. चांगल्या, बऱ्या व वाईट गोष्टी शिकायला मिळत असतात. परंतु चांगल्या गोष्टींपेक्षा मनुष्याकडून वाईट गोष्टी अनेकदा लवकर स्वीकारल्या जातात हे जास्त प्रमाणात निदर्शनास येत असते. आपल्या राहणीमानाच्या पध्दतीत, बोलीभाषेतील बोलण्याच्या पध्दतीत होणारे बदल, आपल्या वागणुकीत होणारे बदल हा वैचारिक वातावरणाचा परिणाम असतो.

प्रत्येक व्यक्तीच्या अवतीभवती एक विचारांचे वलय तयार बनलेले असते. त्याविचारांच्या वलयाला 'आभामंडळ' असे म्हणतात. जेव्हा दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक व्यक्ती एकामेकांच्या संपर्कात येतात तेव्हा त्यांच्या विचारांची वलये परस्परांवर परिणाम करू लागतात. कारण प्रत्येक व्यक्तीच्या जडणघडणीतून त्यांचा वैचारिक स्वभाव बनत असतो. विचारांमध्ये संस्कारातून सकारात्मकता व नकारात्मकता निर्माण होत असते. व्यक्ती शांत, आनंदी, प्रेमळ, दयाळू, रागीट, तापट इ. प्रकाराचा असतो. जेव्हा सकारात्मक स्वभावाची व्यक्ती नकारात्मकता असणाऱ्या व्यक्तीच्या संपर्कात येते तेव्हा विचारांमध्ये परस्पर विरोधाभास तयार

होतो. त्यामुळेच आपल्याला ज्या व्यक्तीच्या विचारांचे वलय आवडत नाही त्यांचा संपर्क आपण टाळण्याचा नेहमी प्रयत्न करतो किंवा मार्ग बदलून घेतो.

संस्कार हे बोलणे, वागणे व प्रत्यक्ष कृती करणे यातून समोर येतात. आपण जसे बोलतो तसे वागतो का? जर वागत असाल तर कृतीतून दर्शवतो का? म्हणूनच बोलणे, वागणे व प्रत्यक्ष कृती करणे या तिन्ही क्रिया अतिशय महत्वाच्या आहेत. परंतु आपण फक्त बोलतो परंतु प्रत्यक्षात त्याप्रमाणे वागणे व कृती नसेल तर काही उपयोग नाही. तर काही व्यक्ती बोलतात व तसा पहेराव धारण करतात परंतु कार्य प्रत्यक्ष कृतीत आणत नाही अशा व्यक्ती आपल्याला फक्त प्रथम भेटीत चांगल्या वाटतात नंतरच्या प्रत्येक भेटीत नकोसे वाटतात. याला मराठीत 'बोलाचाच भात बोलाचीच कढी' असे म्हंटले जाते.

आपण धार्मिक वातावरणात असलो तर, भगवंताच्या नाम साधनेत रममाण होवून जातो. धार्मिक विचारांचा आपल्या जडणघडणीवर परिणाम होतो. त्यातून जीवन जगताना धार्मिक तत्वांचा अंगीकार केला जातो. आपल्या धर्मात काय सांगितले आहे त्या तत्वांचे पालन करून आपण जीवन व्यतीत केले पाहिजे. आपल्या घरच्या वयस्कर व्यक्तीच आपल्या मुलांना बालपणीच धार्मिक कार्याची आवड त्यांच्यात निर्माण व्हावी यासाठी धार्मिक संस्कार त्यांना शिकवितात. धर्माचे तत्वज्ञान विषयक माहिती देणारे धर्माचा प्रचार व प्रसार अधिक प्रमाणात व्हावा व धर्म टिकून रहावा धर्माचे तत्वज्ञान एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे हस्तांतरित केले जावे त्यातून धर्म जिवंत रहावा यासाठी सतत प्रयत्नशील असतात. आपल्या वैचारिक विचारातून प्रभावित करतात.

अनुयायांकडून त्यांच्या विचारांचे तंतोतंत पालन केले जाते. धर्मातील तत्वज्ञान विज्ञान विरोधी असेल तर अंधश्रद्धेचा स्वीकार केला जात असतो. या वातावरणात राहणाऱ्या व्यक्तीचा त्यांच्या वैचारिक जडणघडणीवर परिणाम होतो. प्रत्येक व्यक्ती आपल्या समाजाचे प्रतिनिधित्व करत असतो. प्रत्येकाला आपल्या समाजाबद्दल आस्था व सहनभूती असते. समाजातील लोकांच्या समस्या व अडचणी कशा प्रकारे दूर केल्या जातील. आपल्या समाजातील लोकांना इतर समाजातील लोकांप्रमाणे पुढे कसे घेवून जाता येईल. समाजातील व्यक्तींसाठी आपण काहीतरी केले पाहिजे. आपण समाजाचे देणे लागतो. या प्रेरणेने प्रेरित होवून कार्य पार पाडण्यासाठी आतूर होतो. या वैचारिक वातावरणातून व्यक्तीची जडणघडण होत जाते.

आपल्याला राजकीय विचारांची आवड असेल तर, आपण राजकीय गोष्टींकडे आकर्षितले जातो. आपल्याला ज्या राजकीय पक्षाचे विचार आवडतात त्याविषयी माहिती मिळवण्याचा प्रयत्न करतो. ती माहिती माध्यमांद्वारे इतरत्र पसरवू लागतो. आपल्याला ज्या नेत्याचे वक्तव्य आवडते. त्याचे विचार अंगीकारू लागतो. त्यामुळे आपल्या बोलण्या वागण्याच्या पद्धतीत देखील राजकारण येते. आपण ज्या गोष्टी अधिक प्रमाणात पहातो व एकतो त्याचेच अनुकरण करायला लागतो व त्याप्रमाणेच आपली सततची कृती बनत जात असते.

आपल्या आजूबाजूचा समुदाय गरीब, श्रीमंत, धर्म, पंथ कशा प्रकारचा आहे. त्यांची आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, मानसशास्त्रीय स्थितीचा देखील परिणाम आपल्या जीवनमानावर होतो. गरीबाची आर्थिक व दयनीय स्थिती

त्याची कुटुंब चालविण्यासाठी केली जाणारी आर्थिक तारांबळ तर श्रीमंताची आर्थिक स्थिती घरामध्ये पैश्याची होणारी मोठ्या प्रमाणावर आवक त्याची वागण्याची इतरांपेक्षा वेगळी स्थिती आपल्या आजूबाजूला असणारे धार्मिक वातावरण विचारांची होणारी देवाणघेवाण कानावर पडणारे विचार या सर्वांचा जीवन जगताना जडणघडणीवर परिणाम होत असतो.

आपला एकटे राहण्याचा व्यक्तीगत स्वभाव आपल्या असंख्य अडचणी निर्माण करतो. मन मोकळ करण्यासाठी आपला स्वभाव मैत्रीपुरक असावा. आपण आपले मन कुणाजवळ तरी नेहमी मोकळे केले गेले पाहिजे. अन्यथा आपण जर आपल्या मनात असंख्य विचार साठवून ठेवले विचारांची देवाणघेवाण केली नाहीतर मनात विचारांचे प्रचंड वादळ निर्माण होते. मनात असंख्य विचार घिरट्या घालायला लागतात. मनाची खूप मोठी घुसमट होते. काय करावे ?, काय करू नये? हे काहीच समजत नाही. अशा परिस्थितीत मन प्रचंड प्रमाणात अशांत झाल्याने व्यक्तीकडून अनेकदा चुकीचे निर्णय घेतले जातात. व्यक्तीच्या सहनशीलतेचा ज्यावेळी अंत होतो. पर्यायाने आत्महत्येसारख्या मार्गाची निवड केली जाते. व्यक्ती स्वतःचे जिवन संपवून सर्व प्रश्न मार्गी लावतो का? यातून सर्व संकटातून सुटका होते का? यातून फक्त स्वतःचीच सोडवणूक होते परंतू याउलट त्या व्यक्तीवर अवलंबून राहणाऱ्यांच्या असंख्य समस्या वाढतात. उच्चशिक्षण प्राप्त केलेल्या व्यक्तींकडून असे गैरप्रकार जास्त प्रमाणात होतात. अधिकचे शिक्षण व अधिक प्रमाणातील इतर व्यक्तींकडूनच्या केलेल्या अपेक्षा व जास्तीचे उगाचच मनाचे मांडे करण्यासारखा स्वभाव या वैचारिक विचारांचा परिणाम व्यक्तिमत्त्वावर होत



असतो.

आपल्या कुटुंबात परिवारातील व्यक्तींच्या मनात गैरसमज झाल्यासारखे संबंध असतील, मतभेद विकोपाला गेले असतील तर भांडण, तंटे, शिवीगाळ, नशा करणे इ. सारखे प्रकार होत असतील. तर अशा वातावरणात वाढणाऱ्या मुलांच्या मनावर त्या परिस्थितीचे किंवा वातावरणाचे संस्कार होतात. त्याप्रमाणे मुलांकडून भविष्यात अनुकरण केले जाते. या वैचारिक विचारांच्या वातावरणाचा परिणाम व्यक्तीमत्त्वावर होत असतो. बालवयात मुलांवर विविध प्रकारचे संस्कार होत असतात. कच्चा मडक्याचे पक्के मडके बनविण्यासाठी जी मेहनत कुंभाराकडून घेतली जात असते. ती मेहनत मुलांना संस्कारक्षम बनविण्यासाठी कुटुंबातील व्यक्ती व शिक्षक घेत असतात. मुले मोठी होतात ते संस्कारक्षम वर्तन करतात यामागे त्यांना मिळालेले वैचारिक वातावरण असते.

महात्मा गांधीजीच्या तत्वज्ञानातील तीन माकडांची गोष्ट माणसाला वैचारिक जीवन खऱ्या अर्थाने कसे जगावे याचा मतितार्थ शिकविते. एक माकड तोंडावर हात ठेवून – ‘बुरा मत बोलो’, दुसरे माकड कानावर हात ठेवून – ‘बुरा मत सुनो’ व तिसरे माकड डोळ्यांवर हात ठेवून – ‘बुरा मत देखो’, या कृतीतून आपल्या आजूबाजूला घडणाऱ्या घटनांमधून आपण नेमके काय शिकावे ? व काय शिकू नये ? काय आत्मसात करावे? व काय आत्मसात करू नये? याविषयी माहिती देतात. उत्तरप्रदेश राज्यातील एका रेल्वे स्टेशनवर हजारोंच्या संख्येने विद्यार्थी स्पर्धा परीक्षांचा अभ्यास करतानाचा फोटो समाजमाध्यमांवर अधिक प्रमाणात लोकांनी बघितला. परीक्षेच्या वेळी एक व्यक्ती अभ्यास करत आहे हे पाहून दुसरा

त्याचे अनुकरण करतो व कालांतराने एकमेकांकडे बघून इतर व्यक्ती देखील अभ्यासाला लागतात. त्यातून वाचन संस्कृती विकसित होते. इतर व्यक्ती काय करतात ? व आपण काय करतो आहे? हे पाहून आपल्यात जीवन जगण्याची कला विकसित होत असते.

डॉ. अरूण गोधमगावकर हे नांदेड जिल्ह्यातील नामांकित बालरोग तज्ञ होते. अनेक बालकांना त्यांनी जिवदान दिले. त्यांच्या मुलाला त्यांनी उच्च शिक्षण दिले. मुलगा शिकून अमेरिकेला स्थायीक झाला. अमेरिकेतील मुलीसोबत लग्न करून घरजावई झाला. कालांतराने त्यांची पत्नी गेली. मुलाला निरोप देऊनही अंत्यविधी प्रसंगी आला नाही. वृद्धापकाळात एकटे राहणे शक्य न झाल्याने ते लातूरला वृद्धाश्रमात राहू लागले. त्यांचा कालांतराने मृत्यू झाला. मुलाला निरोप देऊनही अंत्यविधीला आला नाही. फक्त आपला व्यवसाय व पैश्याच्या मागे सततची केली जाणारी भटकंती याशिवाय मुलांना उच्च शिक्षणासोबतच मुलांना वेळ देणे संस्कारक्षम बनवणे हे देखील तेवढेच महत्त्वाचे असते. म्हणूनच म्हंटले जाते. **‘मुले शिकून सुशिक्षित होण्यापेक्षा अडाणी राहून सुसंस्कृत होणे कधीही चांगले’**

आपल्या सभोवतालचे वैचारिक वातावरण कसे चांगले राहिल यासाठी आपण नेहमी प्रयत्नशील राहिले पाहिजे. आपल्या वैचारिक विचारसरणीला कोणत्याही प्रकारची बाधा येणार नाही. आपले विचार संकुचित व नकारात्मक बनणार नाही. आपले विचार कायम सकारात्मक व होकारार्थी राहतील. आपल्या सभोवताली फिरणारे नकारात्मक व संकुचित फिरणारे विचार विषाणू सारखे असतात. अशा विषाणूची बाधा आपल्या बुद्धिमत्तेला झाली तर आपले



विचार देखील त्याप्रमाणेच बनू शकतात. यासाठी पुरेशी काळजी घ्यावी.

#### संदर्भ सूची :

- लोकमत वर्तमान पत्र
- मानवी संसाधन व्यवस्थापन – डॉ. संदीप संभाजी पानारी, डॉ. अजिनाथ मारुती डोके - निराली प्रकाशन- पुणे
- <https://navbharattimes.indiatimes.com/other/sunday-nbt/future-stars/three-monkeys-of-gandhi/articleshow/29820353.cms>
- <https://www.youtube.com/watch?v=jSXRIrq-Ahw>
- <https://lifeshodh.com/%E0%A4%AF%E0%A4%B6%E0%A4%B8%E0%A5%8D%E0%A4%B5%E0%A5%80-%E0%A4%9C%E0%A5%80%E0%A4%B5%E0%A4%A8%E0%A4%BE%E0%A4%B8%E0%A4%BE%E0%A4%A0%E0%A5%80%E0%A4%86%E0%A4%B8%E0%A4%AA%E0%A4%BE%E0%A4%B8%E0%A4%9A%E0%A5%87/>
- <https://lokshasan.com/very-sad-and-heart-hellawoon-takanari-incident-dr-arun-godhamgaokar-yanche-died-of-old-age-41508/>

#### Cite This Article:

Dr. Chavhan S.R. (2023). वैचारिक वातावरणातून व्यक्तीमत्वाची जडणघडण. In Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal: Vol. XII (Number VI, pp. 86–90). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10475321>